

3. Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року [Електронний ресурс] : держ. програма. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-%D0%BF>.

4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми [Електронний ресурс] : закон України від 21 листоп. 1992 р. № 2811-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12>.

5. Чеховська І. В. Теоретико-методологічні аспекти дослідження проблем сучасної сімейної політики України / І. В. Чеховська // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2010. – № 1 (48). – С. 229–237.

6. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні / С. В. Ничипоренко. – Умань : Сочінський, 2011. – 217 с.

7. Чеховська І. В. Світовий досвід сімейної політики / І. В. Чеховська // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2010. – № 2 (49). – С. 161–170.

Надійшла до редколегії 23.11.2012

СЕМКЕ Н. Н., САППА А.-М. М. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЕМЕЙНАЯ ПОЛИТИКА В УКРАИНЕ

Раскрыто понятие государственной семейной политики. Названы принципы семейной политики в Украине и указаны основные направления ее реализации.

SEMKE N., SAPPА G.-M. PUBLIC DOMESTIC POLICY IN UKRAINE

The concept of public domestic policy is exposed. The principles of domestic policy in Ukraine are defined and basic directions of its realization are pointed out.

УДК 316.6:159.92

Є. Ю. СОБОЛЬ,

кандидат юридичних наук,

декан юридичного факультету

Кіровоградського інституту розвитку людини «Україна»

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ІНВАЛІДІВ У СОЦІУМІ

Проаналізовано особливості соціально-психологічної адаптованості особи в суспільстві. Визначено поняття соціальної адаптації інваліда та чинники проходження процесу адаптації і подальшої адаптованості.

Соціальний захист осіб з обмеженими функціональними можливостями передбачає комплекс заходів, здійснюваний на основі концептуальної державної політики. Тому діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у покращенні здоров'я, матеріальному забезпеченні, трудовій діяльності тощо.

Разом із тим, необхідно зауважити, що суспільство схильне сприймати осіб з інвалідністю крізь призму негативних стереотипів. Так, систематичний моніторинг даної проблеми Національною асамблеєю інвалідів України свідчить, що значна кількість людей звикла упереджено ставитися до інвалідів, вважаючи їх непрацездатними, неспроможними; приписувати негативні риси характеру, очікуючи певної незвичної поведінки. Більше того, сьогодні такі люди належать до найбільш соціально

незахищеної категорії населення, що потребує посиленого медичного і соціального обслуговування. Вони фактично не мають можливості отримувати повноцінну освіту. Крім того, значна їх кількість не має сім'ї й позбавлена можливості професійної діяльності [1, с. 4].

Указані обставини зумовлюють органи публічної влади спрямовувати правові механізми врегулювання питання інвалідності не лише на соціальну допомогу, але й на соціальну адаптацію інвалідів. Більше того, така позиція продиктована Європейською соціальною хартією (1996 р.) [2], що згідно з якою кожна держава щодо інвалідів має «...сприяти їхній всебічній соціальній інтеграції та участі у житті суспільства...» (ч. 3 ст. 15).

Метою даної статті є аналіз особливості соціально-психологічної адаптованості особи в суспільстві, а також визначення поняття соціальної адаптації інваліда та чинників

проходження процесу адаптації та подальшої адаптованості.

Передусім необхідно звернути увагу на те, що від самого свого народження людина на свідомому та підсвідомому рівнях прагне інтегруватися до оточуючого середовища задля свого виживання та самореалізації. Водночас, будучи істотою колективною, вона в цьому процесі намагається перейняти полівекторний спосіб життя конкретного суспільства, тобто відбувається соціальна адаптація індивіда, яка має систематичний характер і багато в чому відповідає віковій періодизації життя людини. Так, виділяють дитинство (від народження до 5 років), молодший шкільний вік (6–11 років), підлітковий вік (12–17 років), молодість (18–34 роки), зрілість (35–54 років), літній вік (55–60 років), старість (60 і більше років).

Підкреслимо, що якщо з раннього дитинства особа вже має статус інваліда, то подальша соціальна адаптація стає надзвичайно складним і не завжди ефективним заходом без своєчасного втручання. Так, за офіційними даними центральної навчально-виховної реабілітаційної установи України «Державний комплекс соціальної реабілітації дітей-інвалідів», початок соціальної реабілітації у ранньому віці (від народження до 7 років) дає 65 % позитивних результатів, тоді як у старшому віці (від 7 до 18 років) – лише 19,1 %. Крім того, рання корегуюча адаптація хоча й проводиться переважно в спеціалізованих реабілітаційних закладах, але передбачає обов'язкове залучення родичів. Це дозволить батькам та іншим заінтересованим особам усвідомити проблеми своїх дітей, оволодіти методиками виконання індивідуальних програм, перетворитися на активного учасника реабілітаційного процесу й таким чином досягти прогресу в подоланні вад дитиною, в її інтеграції до дитячого колективу та суспільства, яке має забезпечити для цього умови [3, с. 107–108].

Термін «соціальний» має два значення. У широкому розумінні він означає суспільство в цілому і використовується при зіставленні соціуму з природою, соціальної форми руху матерії з біологічною. У такому значенні термін «соціальний» тотожний терміну «суспільний». У вузькому розумінні дане поняття означає наявність соціального зв'язку між людьми, тобто взаємодії індивідів і групи індивідів, що мають певні соціальні цілі в конкретних умовах місця та часу [4, с. 8].

У свою чергу, слово «адаптація» походить від латинського слова *adaptatio* – пристосування та розглядається як: 1) здатність системи змі-

нювати свій стан і поведінку (параметри, структуру, алгоритм функціонування) залежно від зміни умов зовнішнього середовища шляхом отримання й використання інформації про неї; 2) пристосування будови та функцій організму, його органів і клітин до умов довкілля [5, с. 13].

Значення соціальної адаптації можна виокремити, проаналізувавши довідникову, енциклопедичну та словникову літературу у сфері соціології. Наприклад, автори словника-довідника «Соціологія: терміни, поняття, персоналії» визначають соціальну адаптацію як пристосування людини до соціального середовища та його вимог [6, с. 7]; словника термінів і понять «Соціологія» – як вид взаємодії окремої особи, соціальної спільноти із середовищем, спрямованої на узгодження вимог та сподівань її учасників, реалізацію системи заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів відповідно до загально визначених норм, правил, а також пристосування їх до безпечних соціальних та екологічних умов життєдіяльності [7, с. 11]; автору Великого тлумачного соціологічного словника – як шлях, яким соціальні системи будь-якого роду (сімейна група, ділова фірма, держава) «управляють» чи відповідають на середовище свого існування [8, с. 17].

Із такими визначеннями повною мірою погоджуються В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та інші дослідники, але зауважують на більш глибокому особистісному проникненні в соціум під час соціальної адаптації. Мова йде про «...зближення ціннісних орієнтацій індивіда та групи, засвоєння норм, традицій та звичаїв культурного середовища, освоєння рольової поведінки в ньому» [9, с. 8].

В. Г. Городяненко пропонує сприймати соціальну адаптацію як двосторонній процес, у якому індивід не лише пристосовується до навколишнього середовища, змінюваних умов буття, а сам змінює їх, чим забезпечується еволюційний перехід від одного рівня функціонування до іншого, найчастіше вищого [10, с. 12].

О. І. Карякіна та Т. М. Карякіна акцентують увагу на тому, що адаптація – це активний процес, у ході якого особа виробляє як пристосувальні форми поведінки у сфері освіти і спілкування, так і форми активної участі в суспільному житті. Процес адаптації індивіда завжди відбувається тоді, коли людина вступає в тривалу, стійку взаємодію з новим соціальним середовищем [11, с. 21].

У порушеному нами питанні слід наголосити на психологічній основі соціальної адаптації,

адже процес соціалізації насамперед реалізується завдяки внутрішньо особистісному аспектові людини. Слід зазначити, що тут надзвичайно важливого значення набуває саме соціально-психологічна адаптація інвалідів як механізм створення їм рівних можливостей для того, щоб бути соціально затребуваними. Дана проблема актуалізується не лише тому, що останнім часом збільшилася кількість людей, які мають значні фізичні і психічні відхилення, а ще тому, що дання категорія населення має низький рівень матеріального забезпечення, а також морально незахищена [12, с. 1]. Отже, адаптацію можна розглядати і як складову частину соціалізації, і як її механізм. У цьому контексті розрізняють два види адаптації: психофізіологічну та соціально-психологічну, між якими існує тісний взаємозв'язок [13, с. 62].

В американській та західноєвропейській психології проблема соціальної адаптації розроблялася в рамках спеціального напрямку, що виник у 30–40-х роках ХХ ст. (Н. Міллер, Дж. Доллард, Р. Пірс тощо) і набув розвитку у відгалуженнях психоаналітичної психології та культурної антропології (Ф. Александер, Р. Бенедикт, М. Мід, Т. Френч тощо). Радянська наука (Г. М. Андрєєва, Б. Д. Паригін, А. В. Петровський тощо) закономірності адаптації вивчала через умови «спільної діяльності», що відзначалася спільністю цілей і ціннісних орієнтацій колективу [14, с. 9].

Визначальним моментом дослідження аналізованого питання стали наукові праці Г. Гартманна, зокрема «Его-психологія та проблема адаптації» (1958 р.) [15], де автор доводить пряму залежність розвитку особистості від конфліктів. З урахуванням того, що процес адаптації багатоплановий, а рівень адаптації лежить в основі концепції здоров'я людини, розрізняють два її види: а) алопластична адаптація, яка характеризується тими самими змінами у зовнішньому світі, які людина здійснює для приведення його у відповідність до своїх потреб; б) аутопластична адаптація, яка забезпечується змінами особи (її структури, умінь, навичок тощо), за допомогою яких вона пристосовується до середовища [16, с. 15].

У цілому ж різні підходи до адаптаційних проявів та закономірностей у суспільстві проаналізовані у працях Р. М. Баєвського, Г. А. Балла, М. М. Василевського, Є. В. Вітенберга, І. Б. Дерманова, Є. К. Зав'ялова, Є. Ю. Коржова, Л. А. Коростельова, М. І. Косенкова, А. Г. Маклакова, В. І. Медведєва, Ф. З. Меєрсона, В. П. Петленка, А. М. Северцева, Ю. К. Суботіна тощо.

Сьогодні соціально-психологічна адаптація в наукових колах має низку трактувань, хоча всі вони в загальних рисах мають одну ідею: процес активного пристосування індивіда до соціального середовища, в якому він залежить від ціннісних орієнтацій, обраних цілей і можливостей їх досягнення [17, с. 11–12]; оптимізація взаємозв'язку особи і групи, наближення цілей їх діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння індивідом норм і традицій групи, входження в її рольову структуру [18, с. 5]; пристосування людини як особистості до існування в суспільстві відповідно до вимог цього суспільства і власних потреб, мотивів та інтересів [19, с. 20] тощо.

Таким чином, у цілому можна вважати, що соціально-психологічна адаптація передбачає способи інтеграції індивіда до відповідного соціального середовища з урахуванням його внутрішніх інтересів, мотивів тощо.

Процес адаптації індивіда, включаючи фізіологічний, біологічний, психологічний та соціальний рівні, за критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності передбачає три етапи:

1) орієнтаційний – спрямований на ознайомлення адаптантів із соціальним середовищем;

2) оціночний, коли відбувається диференціація соціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих за нових умов форм і способів діяльності згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше сформувалися в адаптанта;

3) етап сумісності – досягнення суб'єктом стану адаптованості [9, с. 6]; отже, адаптацію необхідно розуміти і як відповідний процес, і як його кінцевий результат, виражений у стані адаптованості особи до нових факторів середовища.

Добре адаптованою психоаналітики вважають людину, у якій продуктивність, задоволення життям і психічна рівновага не порушені. У процесі адаптації активно змінюється як особа, так і середовище, внаслідок чого між ними встановлюються відносини адаптованості. На підставі викладеного, А. А. Налчаджян вважає, що соціально-психологічну адаптованість можна охарактеризувати як такий стан взаємин особи і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє основні соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч тим ролевим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стани самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей. Адаптація ж – це той соціально-психологічний процес, який

за сприятливих умов приводить особу до стану адаптованості [16, с. 15–18].

Водночас адаптаційні процеси можуть відбуватися в одному із таких напрямів: а) адаптивність як справжня чи відносна гармонійність між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами, що супроводжуються позитивними ставленнями індивіда; б) неадаптивність як більшою чи меншою мірою усвідомлена невідповідність між цілями і результатами діяльності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки; в) дезадаптивність як певна дисгармонія між цілями і результатами [20, с. 174].

Слід погодитися з обґрунтованими висновками С. Т. Посохової щодо особливостей реалізації адаптації індивіда, а саме: 1) повнота і вектор саморозкриття визначаються активізацією механізмів особової регуляції в трансформації адаптаційного потенціалу; 2) на початкових етапах адаптації зовнішні умови сприймаються як такі, що загрожують фізичному виживанню; 3) особа, що адаптується, має високу пластичність і здатність до збереження накопиченого адаптаційного досвіду; 4) психологічний зміст аутоадаптації визначається ієрархією мотивів, спектром емоційних переживань і активністю в міжособистісній взаємодії [21].

Дійсно, процес адаптації та завершальні якісні показники подальшої адаптованості значною мірою залежать від характеристик сфери пристосування, але в той же час визначальним є адаптаційний потенціал особистості. Щодо цього А. Г. Маклаков, розвиваючи напрацювання П. К. Анохіна, Г. Сельє, І. М. Сеченова та І. П. Павлова, вказував, що адаптаційні особливості індивіда залежать від особливостей його особистості, на основі яких відбувається регуляція функціонального стану організму в різних умовах [22, с. 11].

Виокремлюють такі компоненти адаптаційного потенціалу особистості:

Список використаної літератури

1. Законодавство України щодо соціального захисту інвалідів: декларація прав чи гарантія? – К. : Нац. асамблея інвалідів України, 2008. – 53 с.
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
3. Про становище інвалідів в Україні : нац. доп. – К. : Мінпраці України, 2008. – 200 с.
4. Рабочая книга социолога / отв. ред. Г. В. Осипов. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Наука, 1983. – 480 с.
5. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
6. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навч. слов.-довід. / укл. В. М. Піча та ін. – К. : Каравела ; Л. : Нов. світ – 2000, 2002. – 480 с.
7. Соціологія : слов. термінів і понять / упоряд. Є. А. Біленький та ін. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
8. Большой толковый социологический словарь : пер. с англ. Т. 1. А–О / Д. Джери, Дж. Джери. – М. : Вече-АСТ, 1999. – 543 с.
9. Соціологія : корот. енцикл. слов. / укл. В. І. Волович та ін. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
10. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.

1. Індивідуальний рівень. Визначає енергетичні й динамічні межі активності, в яких особа здатна успішно реалізувати і в наступному заповнювати витрати ресурсів, якісно перетворювати їх і розвиватися, тобто психофізіологічні характеристики виступають основою адаптаційного потенціалу.

2. Суб'єктно-діяльнісний рівень. Він містить як ресурси людини, так і способи, механізми їх реалізації. Передусім ресурси цього рівня представлені здібностями і навичками, що характеризують адаптаційну поведінку особини (сформовані адаптаційні схеми і програми).

3. Особовий рівень. Мотиваційна сфера, що обумовлює вектор і напруженість активності особи, механізми, за допомогою яких відбуваються процеси вибирання засобів для досягнення поставлених цілей [23, с. 71].

Висновки. Соціальна адаптація інваліда – це активний паритетний взаємозв'язок суспільства та особи, який спрямований на: 1) з'ясування соціумом можливих умов пристосування до суспільного життя кожного окремого індивіда; 2) приведення поведінки особи у відповідність до загальноприйнятих норм і цінностей; 3) забезпечення безпечного та економічно стабільного існування в адаптованому середовищі; 4) соціально-психологічну інтеграцію неоднорідних елементів суспільства.

Проходження процесу соціально-психологічної адаптації та подальша адаптованість залежить від двох чинників: 1) соціального середовища, яке має прийнятні характеристики та створює відповідні умови для адаптації індивіда; 2) особистісний адаптаційний потенціал – психофізичні особливості індивіда, які визначають ступінь прийнятності та можливості подальшої адаптації особи до конкретного соціального середовища.

11. Карякина О. И. Основы реабилитации инвалидов : учеб. пособие / О. И. Карякина, Т. Н. Карякина. – Волгоград : Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 1999. – 88 с.
12. Дикова-Фаворская М. Самореализация людей с функциональными ограничениями: потребности и возможности в современном украинском обществе / М. Дикова-Фаворская // Соціологічні дослідження. – 2008. – № 7. – С. 1–7.
13. Основы социально-психологической теории / под общ. ред. А. А. Бодалева. – М. : Междунар. пед. акад., 1995. – 421 с.
14. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
15. Hartmann H. Ego psychology and the Problem of adaptation / H. Hartmann. – N.Y. : International University Press, 1958. – 126 p.
16. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. – Ереван : Изд-во АН АССР, 1988. – 236 с.
17. Психологічна енциклопедія / ред. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
18. Конохин Н. И. Словарь-справочник по психологии / Н. И. Конохин. – М. : Полиграфресурсы, 1996. – 160 с.
19. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 672 с.
20. Чухрій І. В. Чинники соціально-психологічної адаптації матерів, які виховують дитину-інваліда / І. В. Чухрій // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2012. – № 9 (11). – С. 171–181.
21. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / Посохова Светлана Тимофеевна. – СПб., 2001. – 393 с.
22. Кондаков И. М. Психология : иллюстр. слов. / И. М. Кондаков. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 512 с.
23. Богомолов А. М. Личностный адаптационный потенциал в контексте системного анализа / А. М. Богомолов // Психологическая наука и образование. – 2008. – № 1. – С. 67–73.

Надійшла до редколегії 17.09.2012

СОБОЛЬ Е. Ю. ОБЩИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ИНВАЛИДОВ В СОЦИУМЕ

Проанализировано особенности социально-психологической адаптированности индивида в обществе. Определено понятие социальной адаптации инвалида и факторы прохождения процесса адаптации и дальнейшей адаптированности.

SOBOL Y. GENERAL ASPECTS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PERSON WITH DISABILITIES IN THE SOCIETY

The features of social and psychological adaptation of the person in the society are analyzed. The concept of social adaptation of the person with disabilities and factors of passing of adaptation process and further adaptation are defined.